

INIMESEPIDLI KUJUNEMISE ASPEKTE PAULUSEL¹

Randar Tasmuth

Õhtumaine humanitaarteadus on kreeka mõtlemisele toetudes harjunud liigitama sõnu ja mõtlemise kategooriaid ning kasutama kreeka keelest pärit mugandusi. Nii kõneleme antropoloogiast kui inimest puudutavate distsipliinide kogumist. Ehkki varakult kasutusele tulnud kreeka sõna *anthrōpos* tähendas inimest üldiselt ning Euroopa kultuuri põhittekstid on alates Homerose eepostest kõnelenud inimeste ja jumalate tegudest ning kasutanud seda sõna, ei ole põhjust oodata, et leiaksime muistsetest tekstidest liitsõna „antropoloogia“. Olles kirjutanud ihu ja hinge teemal Luuka evangeeliumis,² nägin vajadust alustada varasemast ajajärgust pärinevate inimest puudutavate arutlustega algkristluses. Seepärast vaatlen nüüd mõnda aspekti Pauluse inimesepildi kujunemises.

1. TEEMA TAUST JA ESIMESED KÜSIMUSED

Aastad *ca.* 30–60 pKr tähistasid messiaanliku liikumise esimest etappi, mille lõppu markeerisid Pauluse kirjade valmimine ja nende mõjuajaloo algus. Juudisoost varakristlaste enamik kõneles siis arami keelt ja nad väljendusid ka inimesest kõneldes arami keele vahendite abil. Meil puudub aga ligipääs nende kujutlusmaailmale ja juut Paulus pidi kreeka keeles kirjutades leidma väljendusviisi, mis oleks arusaadav kõikidele tema adressaatidele. Enamik Rooma impeeriumi elanikest ja ka suur osa pealinlastest kõneles kreeka keelt esimese võõrkeelena, sageli oli see ainus keel ja seega emakeel.³

¹ Käesolev artikkel on kirjutatud grandi ETF 8665 toetusel.

² Randar **Tasmuth**, „Soul and Body in the Gospel of Luke“ – *Body and Soul in the Conceptions of Religions – Leib und Seele in der Konzeption der Religionen – Ihu ja hing erinevates religioonides*. Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte. Bd. 42 (Münster: Ugarit-Verlag, 2008), 209–226; Randar **Tasmuth**, „Luuka eripärast varakristlikus inimesekäsitluses“ – *Usuteaduslik Ajakiri* 1/58 (2009), 79–110.

³ Nicholas Thomas **Wright**, *Paul: Fresh Perspectives* (London: SPCK, 2005), 5.

Epistolaarne suhtlemine oli antiigis tuntud, kuid Pauluse tekstidel ei ole kristlikke eeskujusid ega sünkroonset võrdlusmaterjali. Paulus ise toob viidetega oma eksistentsiaalsetele läbielamistele ning elulistele uuesti orienteerumistele (Gl 1:13–16 jj) kaasa paraja hulga subjektiivsust. Üks näide, tema jõulist lauset „Niisiis, kui keegi on Kristuses, siis ta on uus loodu, vana on möödunud, vaata, uus on sündinud“ (2Kr 5:17) võib tänases kontekstis nimetada antropoloogilise transformeerumise väljendamiseks. Transformeerumise teema ise on Pauluse juures üsna mahukas, selle maises elus aset leidva muutumise kõrval esineb tal ka surma ja ülesäratamisega seondud muutumine.⁴

Pauluse ning suure osa tema kavatsuslike ja tegelike lugejate (*intended and real readers*) mõttemaailmale avaldasid suurt mõju Vana Testamendi kujundid. Kuid mida suuremale hulgale juutidele sai kreeka keel esimeheks keeleks, seda rohkem oli tunnetus läbi põimunud hellenlike mõttemustritega. Varakristluse kujunemine oli dünaamiline protsess ning laialt geograafilisel alal sündinud kogudused tegutsesid paljuski oma parema äranägemise järgi. Erinevate rühmituste jumalapiltides ja inimesepiltides oli sarnasuste kõrval erinevusi ja Paulus oli selles protsessis aktiivne osaleja.

Pauluse kreeka-rooma haridusest annavad tunnistust tema kirjad. Seal on näha ka viiteid tema inimesepildi ja enesepildi muutumise kohta. Inimesepildi teema paremaks mõistmiseks esitan mõned ettevalmistavad küsimused ilma püüda neile selles artiklis vastata. Neist on kasu laiema konteksti silmade ees hoidmiseks.

Missugune pilt inimesest võis Paulusel kujuneda kodu mõjul, koolikäimise ja noorpõlve jooksul? Missugune võis olla tema varajane enesepilt üldisema hellenistliku diasporaajuudi inimesepildi sees? Ent missugune võis olla see hellenistliku diasporaajuudi inimesepilt? Hilisemal ajal puudutab Paulus mõistukõneliselt mõnda aspekti oma hilisemas enesepildis (Rm 7:7–25). Missuguses suunas muutus tema üldine inimesepilt? Missugune roll oli tema elukogemusel ja suurel pöördel üldise inimesepildi ja tema enesepildi muutumisele?

⁴ „Vaadake, ma ütlen teile saladuse; me kõik ei lähegi magama, aga meid kõiki muudetakse“ (1Kr 15:51).

2. PAULUSE INIMESEPILDI KUJUNEMISE EELDUSTEST, TERMINITEST JA ÜLESANDE PÜSTITUSEST

Sageli viitavad Piibli inimesepildist kirjutavad autorid kohe piibelliku inimesepildi ühtsusele, öeldes, et inimene on tervik.⁵ Kui seda tehakse artikli alguses, mõjub see üldistus lähtedefinitsioonina. Ehkki see kokkuvõtlik lause võib olla uurimuste lõpptulemusena mitmes mõttes üsna tõepärane, ei saa arutluse alguses kokkuvõttest lähtuda. Sellest tõdemusest ei ole palju kasu ka siis, kui esitame küsimusi üksikute antropoloogiliste mõistete, lausete või kujundite tähenduse kohta.⁶

Kõikidel aegadel mõjutavad inimese üle mõtlemist ja kujutluste kirja panemist ajaloolised ja fenomenoloogilised antused ehk eeldused. Esimeseks antuseks on lihtne, igale inimesele ja rahvale omane empiiriline universaalne tähelepanek kahe sugupoole faktilisest olemasolust. Iisraellastel lisandub tugev usk inimese loonud Jumala õndsusteosesse, mis just loomise kaudu nähtavaks saab⁷ ja siis õndsusloolisesse ajalukku suundub. Kolmandaks teguriks on juutide identiteeti kujundav tugev veendumus kuulumisest lepingusidemesse Jumalaga ja sellega seotud teadmine rahvuslikust valitusest. Iga nimetatud valdkond on ise mahukas distsipliin oma tekstidega, terminitega ja tõlgendusajalooga.

⁵ „Die Bibel sieht und versteht den Mensch stets als EINHEIT, wenn auch von verschiedenen Seiten her; sie spaltet ihn nicht in einem Widerstreit von Leib und Seele bzw. Geist auf. Der Mensch als Ganzes ist (nicht hat) eine lebendige Seele (1 Mo 2,7). Auch der Gegensatz von Fleisch und Geist meint immer den ganzen Mensch, der als solcher fleischlich oder geistlich gesinnt ist (Röm 8,5–9).“ Nõnda inimest esitavas artiklis „Mensch“, *Lexikon zur Bibel*. Hg. Fritz Rienecker (Wuppertal: Brockhaus Verlag, 1988), 910 jj, siin 910.

⁶ Toon vaid kaks näidet. Ehkki lauses „Eks teie tea, et te olete Jumala tempel ja et teie sees elab Jumala Vaim“ (1Kr 3:16) ei pruugi kohe näha klassikalist filosoofilist dihhotoomiat, ei muutu selle lause selgitamine sellest kergemaks. Siin kirjeldatud inimesepoolne ihus elamise viis ja selle suhe Jumala (Püha) Vaimuga viitab sümbolite kaudu küll füüsi(ka)lise ja vaimse sfääri vastastikusele mõjule, kuid ei taandu päriselt filosoofilise dualismi mudelile. Üksikisikust kõneldes seob Paulus inimese individuaalse aspekti Jumalaga. Samas kirjas on ka viide inimese ja tema ihulikkuse sotsiaalsele seotusele, mille kohaselt üksikud inimesed on „Kristuse ihu ning igaüks omast kohast tema liikmed“ (1Kr 12:27). Mõlemad lausungid pärinevad viiekümnendatest aastatest, on seega väga varajased ning said kristluses antropoloogilise, sakramentaalse, eklesiooloogilise, eetilise ja sotsioloogilise mõtlemise arenemise jaoks kaalukateks.

⁷ 1Ms 1:26–31; 1Ms 2:4–7,18, 21–25.

Antiikajal inimese kirjeldamiseks kasutatud sõnade ja tänapäeval kasutatavate sõnade tähenduste vahel on nii ajaloolise kasutustraditsiooniga tagatud sarnasusi kui ka kultuurikontekstide ja tõlgendusprintsiipide põhjustatud erinevusi. Ühed inimese tähistamiseks kasutatavad sõnad on üldterminid. Näiteks inglise keeles on sõna *man* selleks tüveks, mille abil moodustatakse nii naine (*woman*) kui ka inimkond ja inimlikkus (*human-kind, humanity*). Kreeka, eesti, saksa ja soome keeles on inimese, mehe ja naise jaoks erinevad sõnad. Teistsugused sõnad aga iseloomustavad inimese aspekti või teda ennast, neid võib nimetada antropoloogilisteks karakteristikuteks. Kreeka sõnade *sōma, sarx, nous, kardia, psychē, pneuma* abil kirjeldatakse ning analüüsitakse inimest. Need sõnad iseloomustavad inimest või hõlmavad tema aspekte laiemal või kitsamal määral.

Inimese käsitlustes on antropoloogilistel karakteristikutel sageli keskne koht. Paljude käsitluste alguses kohtab inimese üldist esitust ja seejärel siirdatakse karakteristikute juurde. Ludwig Köhler selgitab kõigepealt, et „heebrea sõna `ādām tähendab pigem inimeste tervikut, ning seda kollektiivumit rakendatakse hilja ja kõhklemisi indiviidi kohta“⁸. Eduard Lohse ei püüagi kujundada UT antropoloogia summaarset ülevaadet, vaid kõneleb inimesest ainult Pauluse teoloogia kontekstis, mille kohaselt „Paulus kirjeldab inimest Jumala looduna, kes kogu oma elu ja tegevuse eest oma Looja ja Issanda ees vastutab“⁹. Järgnevas suuremas osas analüüsib ta inimest terminite „vaim“, „hing“, „ihu“ ja „liha“ kaudu. Selline on üsna tavaline esitusviis.

Rõhutades antropoloogia tähendust Pauluse teoloogia mõistmise jaoks, kirjutab James D. G. Dunn, et Pauluse teoloogia südameks on jumaliku ilmutuse ja armu mõju inimolendile.¹⁰ Dunn rõhutab Pauluse puhul tema teoloogia (üldisena) ja antropoloogia omavahelist suhtepõhist iseloomu. Seda tehes tõstab ta esile just Rooma kirja alguse, mis ka käesoleva artikli jaoks oluline on. Nagu näitab Rm 1:16 jj, olid Pauluse jaoks olulised inimkonna suhe Jumalaga, meeste ja naiste omavahelised suhted ning nende seos Kristusega kui Jumala vastusega inimlikule hädale.¹¹ Dunn

⁸ Ludwig **Köhler**, *Vana Testamendi teoloogia* (Tartu: Greif, 1995), 89.

⁹ Eduard **Lohse**, *Uue Testamendi teoloogia põhijooni* (Tartu: Greif, 1994), 87.

¹⁰ James D. G. **Dunn**, *The Theology of Paul the Apostle* (Grand Rapids, Michigan / U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company / Cambridge, 1998), 51.

¹¹ *Ibid.*, 53: „As the opening of his exposition of the gospel in Rom. 1.16ff. clearly shows,

pani sissejuhatusele järgneva esimese põhipeatüki pealkirjaks „God and Humankind“ ning inimest käsitleva osa pealkirjaks „Humankind“. Seal on aga märksõnadeks *sōma, sarx, nous, kardia, psychē, pneuma*.

Hoopis harva kohtab tähelepanu pööramist sõnade *ἄνθρωπος, ἀνὴρ, γυνή, ἄρσῆν, θῆλυς* omavaheliste seoste selgitamisele nii üldiselt kui ka Pauluse puhul konkreetset. Veelgi enam, sõnad *ἄρσῆν* ja *θῆλυς* ei ole teoloogilises kirjanduses käsitlemist leidnud ja nende sõnade ja esinemisviisi tähendus ning roll on jäänud varju.¹² Sellega piirangi käesolevat uurimust ja keskendun just nendele harva kasutatud ja selgitamata jäänud sõnadele. Oma järgnevates uurimustes saan asetada saadava teabe laiemasse konteksti ja võrrelda neid termineid ülaltoodud sõnade *ἄνθρωπος, ἀνὴρ, γυνή* tähendustega ja kujundada laiemat seesiselt suhestatud pilti.

Antropoloogilised väljendusviisid ja hinnangud väljendusviiside kohta muutuvad. Näiteks kirjutab P. S. Johnston, et traditsiooniline terminoloogia ei ole ka teoloogilises kirjanduses enam nii laialt kasutusel, nagu see oli varem. Ta ütleb, et õpetus inimesest on muutunud kohalt soospetsiifiliseks (*gender specific*), mille juures termin „antropoloogia“ ähvardab minna segamini teise distsipliiniga, mille ülesanne on anda piibliteadusele informatsiooni.¹³ Siiski ei pea ma antropoloogia kui termini kasutamisest loobumist arukaks, isegi mitte võimalikuks, sest sobivat asendussõna lihtsalt ei ole leidunud.

Johnston eristab inimest puudutavas teaduslikus diskussioonis lühidalt kolme aspekti: (1) inimest kui loodud olendit; (2) inimest kui indiviidi; (3) inimest kui üksnes vastastikustes suhetes elavat olendit. Teineteise kõrval seisvad ning sellistena vaadeldavad mees ja naine on ainus viis viidata mitte üksnes indiviidile, vaid ka inimlikule partnerlusele. Paulust lugedes ilmneb asjaolu, et peale 1. Moosese raamatu 2. peatüki võib

his concern was rather with humankind in relation to God, with men and women in their relationships with each other, and subsequently with Christ as God's response to the human plight”.

¹² Märksõnad *ἄρσῆν* ja *θῆλυς* puuduvad ka Gerhard Kitteli väljaantud *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* (Stuttgart et al.: Kohlhammer) köidetes. Nende sõnade tähendus ei ole nii väike, et õigustada uurimatust.

¹³ „Humanity” (P. S. Johnston) – *New Dictionary of Biblical Theology*. Ed. by T. Desmond Alexander and Brian S. Rosner (Glasgow: Inter-Varsity Press, 2000), 564–567, siin 564: „The doctrine of ‘man’ has become unsuitably gender specific, while the term ‘anthropology’ ... risks confusion with another discipline whose insights often inform biblical study”.

kõige üksikasjalikuma mehe ja naise ning nende vaheliste suhete esituse leida just Pauluse kirjutistest.¹⁴

Ülaltoodud kolmikjaotusega arvestan ka käesoleva artikliga algavas uurimuste reas. Selles artiklis keskendun esimesele aspektile, milles loomise teema on keskne. Paratamatult on olemas seosed teise ja kolmanda aspektiga, kuid püüan piirduda vaid hädavajalike viidetega. Eesmärk on selgitada antropoloogiliste tähistuste ἄρσῆν ja θῆλυς tähendust Pauluse kasutuses.

3. INIMEST TÄHISTAVA SÕNAKASUTUSE STATISTILISEST KÜLJEST

Muistsete tekstide autorid kasutasid sõnu, mille omaaegsel tähendusel ja kontekstil on mõju nende terminite mõistmisele ka täna. Sõnade mõju-kust saab uurida ka statistiliste võrdluste abil. Antiikkreeka kirjanduses kasutati inimese esitamiseks ja kujutamiseks viit põhilist juba ülalnimetatud sõna. Nii on see ka Uues Testamendis ja Pauluse kirjades.¹⁵

Uues Testamendis on kasutatud sõna *anthrōpos* kokku 551 korda ning see on märgatavalt suurem arv kui sõnade *arsēn*, *thēlys*, *anēr* ja *gynē* esine-mine kokku (445 korda). Sõnade *arsēn* (9 korda) ja *thēlys* (5 korda) esine-mine on üsna sümmeetriline ja samas vähene. Nagu võib ka oodata, on sõnade *anēr* (216 korda) ja *gynē* (215 korda) kasutamine sagedane, kuid üllatuma paneb hoopis nende peaaegu identne esinemismäär. Vormiliselt on meest ja naist tähistatavad sõnad arvulises tasakaalus, ehkki sellest ei saa automaatselt tuletada nende sõnadega seotud sotsiaalselt tähenduslike viidete ja seoste sümmeetriat või samatähenduslikkust.

Järgnevas nähtub ülkirjeldatud antropoloogilise sõnavara esine-misviis Pauluse kirjades, mis laseb näha Pauluse leksika suhet UT vastava sõnakasutuse üldise muustriga. Koos sellega esitan vaadeldavate sõnade

¹⁴ „Man and woman“ (R.C. Jr Ortlund) – *New Dictionary of Biblical Theology*. Ed. by T. Desmond Alexander and Brian S. Rosner (Glasgow: Inter-Varsity Press, 2000, 650–654), 652.

¹⁵ Arvestan seitsme kirja andmetega, milleks on ITs, 1–2 Kr, Gl, Fl, Flm ja Rm. Siin esitatud statistika toetub konkordantsile *Concordance to the Novum Testamentum Graece – Konkordanz zum Novum Testamentum Graece* of Nestle-Aland, 26th Edition³ (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1987).

ladinakeelse põhivaste ja esialgse eestikeelse vaste ning seejärel siirdun nende sõnade kasutamiskontekstide ja neist tuleneva tähenduse vaatlemisele.

Ἄρσην (<i>arsēn</i>) 4 korda	ladina <i>masculus</i> ; meessoost
ἀνὴρ (<i>anēr</i>) 43 korda	ladina <i>vir</i> (mitte <i>homo</i>); mees
ἄνθρωπος (<i>anthrōpos</i>) 88 korda	ladina <i>homo</i> , (mitte <i>vir</i>); seetõttu kasutusel üldterminina inimene (adjektiivina ἄνθρωπιος, ladina <i>humanus</i>)
γυνή (<i>gynē</i>) 43 korda	ladina <i>mulier</i> ja <i>femina</i> ; naine
θηλυς (<i>thēlys</i>) 3 korda	samuti ladina <i>femina</i> ; naissoost. Sõna esineb sageli liitväljendis <i>arsēn kai thēly</i>

Näeme, et Pauluse seitsmes kirjas ilmnev viie sõna omavaheline proportsioon on samasugune kui Uues Testamendis tervikuna. Ei ole eriti tõenäoline, et antiiksed kirjurid lugesid sõnade arvu ja planeerisid nende kasutamist mingi neile teadaoleva tähenduse või kaalukuse alusel. Siiski võib tekkida mulje, et viie vaadeldava sõna kasutamine Pauluse poolt esitab otsekui mingit proportsioonimustrit kogu hilisema UT jaoks. Ehkki paeluv, ei hakka ma siinkohal seda oletust lähemalt uurima. Olulisem on asjaolu, et mõnede sõnade taga olevad kontseptsioonid on märgatavalt laiemad, kui nende sõnade statistilised esinemismäärad arvata lasevad. Seega on võimalik, et mõned sõnad võivad olla kaalukad, ehkki toetuvad arvuliselt napimale põhjale. Nii võib mõnede sõnade sisuline tähendus olla suurem kui teistel samasuguse või suuremgi esinemissagedusega sõnadel. Seda pean silmas ka sõnade *arsēn kai thēly* uurimisel. Enne aga vaatlen sõnade *arsēn kai thēly* asendit kõigi viie antropoloogilise termini hulgas.

Sõna *anthrōpos* on universaalne inimest tähistav sõna, tal on suurim esinemissagedus ja lai tähendusväli. Kuid just seetõttu on see sõna väheinformatiivne. Pealegi on sõna *anthrōpos* seos põhiliselt meest tähistava sõnaga *anēr* üsna komplitseeritud. Vahel on nende sõnade tähendused omavahel põimunud ja seda, keda on tekstis mõeldud, saab oletada üksnes konteksti analüüsi kaudu. Ka Pauluse puhul ilmneb, et sõnade *anthrōpos* ja *anēr* tähendused mõnedel juhtudel kattuvad. Sellise kohatise

kattuvuse tekitas, kuid samal ajal teksti mõttest arusaamist soodustas sõnade tähenduste ja nende viitesuundade avalikult tuntud taustsüsteem. Kui antiikautor pidas vahel silmas füüsilist meest, hoolimata sellest, kas ta kirjutas *anēr* või *anthrōpos*, siis ta ilmselt ei riskinud sellega, et temast aru ei saada. Näiteks on tekstis 1Kr 7:1 kirjutatud sõna *anthrōpos*, kuid on mõeldud reaalse isikuna meest, keda täpsemini esitaks sõna *anēr*.¹⁶ Eesti, soome ja saksa keeles on seesuguste olukordade esitamine lihtsam, inglise keeles aga tihti komplitseeritum.¹⁷

Esineb teiselaadseid juhtumeid, kus sõna *anthrōpos* hõlmab ka naist. Sobiv näide on Q-allikast pärinev lause Mt 4:4 ja Lk 4:4, mis iseenesest pärineb VT kreekakeelset tõlkest Septuagintast (LXX; 5Ms 8:3): „...Inimene ei ela üksnes leivast, vaid igast sõnast, mis lähtub Jumala suust”. Inglisekeelse mõtlemise teistsugusus ilmneb ka selle salmi juures: „...*one does not live by bread alone, but by every word that comes from the mouth of the LORD*”. Kreeka sõna *ἄνθρωπος* hõlmab siin nii meest kui ka naist ja eesti keelde saab seda loomulikult tõlkida inimesena. Inglisekeelse lugeja jaoks on aga väljapääs sõna *one* ehk „igäüks“ kasutamises (soome *jokamies*; saksa *Jedermann*). Saksakeelses Piiblis seisab aga lihtsalt „*Der Mensch lebt nicht vom Brot allein, ...*“ ning soomekeelses tekstis „*Ei ihminen elä ainoastaan leivästä, vaan...*“.

Niisiis, inimesest rääkides näeme UT-s tervikuna meest ja naist tähistavate sõnade arvulist tasakaalu. Miks see nii on, tundub esmapilgul loomulikuna. Suure osa UT mahust moodustavad evangeeliumid ja Apostlite tegude raamat, mis on žanri poolest jutustavad tekstid, ning igapäevaelu kujutades võib ka oodata, et naistest ja meestest on ühepalju juttu. Pauluse kirjutised aga ei ole narratiivid, vaid kohati traktaatidega võrreldavad temaatilised kirjad. Seetõttu on võrdne viitamine meestele ja naistele sellise diskursuse tekstides seda suurema tähendusega.

¹⁶ „...on hea, kui mees (tekstis: *anthrōpos*) ei puudutaks naist (*gynē*)”.

¹⁷ *Der Mann* ja *der Mensch* saksa keeles ning *mees* ja *inimene* eesti keeles fikseerivad mõeldut üsna ühetähenduslikult. Siiski peab lisama, et saksa keeles on artikkel *der* ühine nii sõnadele mees (*Mann*) kui ka inimene (*Mensch*). Inglise sõna *man* esindab aga mõlemat ja sobib inglise keelt emakeelena kasutajatele selgitavaks paralleeliks kreeka sõnade *anēr* ja *anthrōpos* tähendustest arusaamiseks.

4. SÕNADE ARSĒN JA THĒLYS KONTEKSTID JA TAUST PAULUSE KASUTUSES

Oleme jõudnud üldisema juurest üksiku juurde. Sõna *arsēn* esineb Pauluse tekstides neli korda ja neist kolm kasutust mahub antropoloogiliselt kõnekasse kirjakohta Rm 1:27. Seal kirjeldatakse, kuidas õigest Jumala-austamisest ära langenud mehed (*arsenes*) on sattunud omaeneste kirgede kätte, on loobunud loomulikust vahekorrrast naisega (*tēs thēleias*) ja süttinud üksteise vastu. Mehed (*arsenes*) on teinud nurjatust meestega (*en arsesin*). Samal viisil esineb just lõigus Rm 1:26–27 Pauluse sõna *thēlys* kolmest kasutusest kaks. Kummagi sõna üksainus järelejäänud esinemine on Gl 3:28.

Meenutades James D. G. Durni viidet Rm 1:16 jj kaalukusele Pauluse teoloogia mõistmise seisukohalt vaadatuna ja uuritavate sõnade esinemist just selles mõjuväljas, tuleb pidada silmas konteksti. Mis oli Pauluse jaoks siin oluline ja millele ta toetus Rm 1 kujundamisel? Pauluse teemaarenduse kohaselt on evangeeliumi kaudu ilmunud Jumala õiguse (Rm 1:16 jj) üks aspektidest Jumala viha (1:18 jj). Selle vallandab niisugune inimene, kes ei pea Jumalat Jumalaks ning kõige Loojaks ega anna Jumalale üksnes temale kuuluvat au. Jumal kui *Looja* ja *ilmutuse andja* esineb kas sõna *Jumal* või kaudsemalt *loomise teema* kujul igas tekstilõigu Rm 1:19–25 salmis. On ilmne, et salmides 25 ja 26 esinevad sõnad *arsēn* ja *thēlys* kuuluvad VT loomisteoloogiale viitavasse taustsüsteemi, eelkõige Pentateuhhi. Vana Testamendi loomistemaatiliste tekstide mõju Rooma kirjale saab kergemini mõistetavaks, kui vaadelda paralleelselt heebreakeelse tekstiga LXX sõnakasutust.

Nooremas loomisloos (1Ms 1:27 jj) astub loodud inimene antiikse lugeja ette laia üldmõiste ἄνθρωπος kaudu. See loodud inimene konkretiseerus mitmuses: ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς.¹⁸ Mitmuses ehk mõlemat loodut koos ja võrdselt hõlmavana on esitatud ka järgnev Jumala õnnistus ja viljakuse ning maa ja mere haldamise korraldus. Kreeka ἄνθρωπος, ἄρσεν καὶ θῆλυ on heebrea sõnade מְרִצִּים, זָכָר ja נְקִיבָה sisuliselt üsna täpsed vasted.¹⁹ Kui aga järgnevalt näiteks 1Ms 5:1–2 korratakse

¹⁸ ἐποίησεν αὐτούς = ta tegi neid (nad).

¹⁹ Verb זָכָר tähendab puurimist, läbitorkamist. Noomenina tähendab נְקִיבָה siis ka läbi-puuritut või läbitorgatut (ladina *perforata*). Vaata Wilhelm **Gesenius**, *Hebräisches und*

inimese loomise episoodi taasesituses neidsamu sõnu nii MT-s kui ka LXX-s samasuguses tähenduses inimese kohta, siis salmi 1Ms 6:19 kohaselt käivad nii heebrea tekstis וְאָדָם ja וְאִשָּׁה kui ka LXX-s ἄρσεν και θήλυ Noa laevas päästetavate loomapaaride kohta. Teise näitena toon 3Ms 3:1, kus samade sõnadega iseloomustatakse soovitavaid veatuid ohvriloomi.²⁰ Nendest näidetest ilmneb, et käsitletaval sõnapaaril oli inimese kujutamiseks laiem, loomisest lähtuv nii-öelda „üldbioloogiline“ tähendus. Sõnu ἄρσεν και θήλυ võib tõlkida universaalsel viisil isaseks ja emaseks. Seejuures esineb ka inimene kui niisugune vaid konkreetset, üksnes kas meessoosuses (isasena) või naissoosuses (emasena)²¹ ega mitte mingil moel isase ja emase ülese üldistusena. Inimene jagab seda aspekti koos loomadega. Inimese loomust avatakse pluraalsena ka tema tegevustes – nad paljunegu, nad täitku maa ja nad valitsegu (1Ms 1:26 LXX – ἀρχέτωσαν) muu loodu üle.²²

Emmast-kummast soost inimese (inimeste) loodupärasest koosolemisest tulenev viljakus pärilikkuse, ²³ see õnnistus realiseerub ja saab nähtavalt konkreetseks põlvkondade järjepidevuse kaudu. Mees ei ole siin üle naisest ega vastupidi, inimene on igal juhul vaid kahekesi eksisteeriv kollektiivne olend.²⁴ Antropogoonse müüdi kujundajad oleksid võinud valida ka teistsuguse tee ja kujundada 1Ms 2. peatüki müüdi androfüünse mudeli kohaselt, nagu seda esineb mõnede rahvaste folklooris.

*Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*¹⁷ (Berlin – Göttingen – Heidelberg: Springer Verlag 1962), 519.

²⁰ Nendes kirjakohtades ongi eestikeelses piiblitekstis vasted „isane“ ja „emane“. Sõnade kasutamise kombinatsioone on mitmeid. Näiteks 3Ms 20:13 j j võiks tõlkida nii, et kui keegi (mees – LXX ὄς) magab isasega (μετὰ ἄρσενος), nagu magatakse naisega (κοίτην γυναικός), siis on nad mõlemad teinud jäledust. Sarnaselt ka 3Ms 18:22. Seesuguselt kombineeritud sõnakasutus on rohkem.

²¹ 1Ms 2:23 lisab Jahvisti kaudu, et need kaks saavad üheks lihaks. Pauluse ja tema aja juutidegi Pühakirja tekstiks oli LXX esitus:... και ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Mehe ning naise kehaline ühinemine väljendab nende täielikku ühtekuuluvust.

²² Hans Walter **Wolff**, *Anthropologie des Alten Testaments* (München: Chr. Kaiser Verlag, 1973), 237 j j avab kogu inimese olemise ja tegevuse selle mitmuse kaudu, mille aluseks on meessoolisena või naissoolisena loodud olemine ja nõnda võrdselt toimimine ning vastutamine.

²³ Samalaadselt oli loomade viljakus saanud õnnistuse 1Ms 1:22.

²⁴ Haruldaselt huvitava lausega iseloomustab inimest Westermann: „Der Mensch ist hier als ein Gemeinschaftswesen, als ein zu zweit Existierender gesehen...“ (minu rõhuasetus – R.T.). Vaata Claus **Westermann**, *Genesis 1–11. Biblischer Kommentar Altes Testament*. 1/1 (Neukirchen-Vluy: Neukirchener Verlag, 1976), 221.

Kuid nad ei teinud seda. Keeleliste eripärade tõttu on tulemuseks kujundirikas jutustus, milles Aadam kui ühelt poolt inimene ja teisalt kui sellise nimega mees (isik) tekstis omavahel kohti vahetavad, sest selles jutustuses (1Ms 2:22–25) on kasutatud peale Aadama (אָדָם) kui nimega mõistetud mehe ja samaaegselt inimese ka sõnu „mees“ אָדָם (άνηρ, aga ka άνθρωπος) ja „naine“ אִשָּׁה (ainult sõnaga γυνή). Heebrea keeles olevat kõlalist sarnasust sõnade „mees“ ja „naine“ vahel kreeka keeles ei esine. Küll aga on inglise keeles (MAN and woMAN)²⁵ ja Lutheri leidlikkuse läbi ka saksa keeles (*der Mann und die Männin; daher wird sie Männin genannt, denn vom Mann ist sie genommen*)²⁶ naise tuletamine mehest aset leidnud.

5. SÕNAD ARSĒN JA THĒLYS PAULUSE TEKSTIDES

Oleme näinud, et mõlema sõna kasutuse tausta moodustab 1. Moosese raamatu algus. Nende sõnade kasutamise kontekst Rm kirjas rõhutab tugevasti inimolendi füüsilisi, looduslik-bioloogilisi ja füsioloogilisi aspekte. Samas mõjutab ka inimese looduslike külgede realiseerumist inimese Jumala-suhte kontekst ja selle suhte murendumine (Rm 1:18–28). Selle tähtsaima suhte murendumise tulemusena on murendunud ka inimeste omavahelised loomupärased suhted. Tulemuseks on üks inimese elu iseloomustava vale liike – loodu austamine Looja asemel.

Sõnad *thēleiai* ja *arsenes* rõhutavad füüsiliselt seksuaalset.²⁷ Seda kinnitab nende sõnade koos kasutamine sõnaga φύσις (*physis*).²⁸ Paulus väljendub nii: „... nende naised on vahetanud loomusest tuleneva kasutamisiivi (*physikēn chrēsīn*) loomuvastasega“ (*para physin*). Sõna *arsēn*

²⁵ Ephraim Avigdor **Speiser**, *Genesis*. The Anchor Bible (New York: Doubleday, 1964), 18 kohaselt on ingliskeelsel sõnal „woman“ paremini tõendatud tuletatavus sõnast „man“ kui vastavatel heebrea sõnadel, kuna „woman“ on saadud lühendamise teel väljendist „wife of man“.

²⁶ Westermann jätab heebreakeelsete sõnade אָדָם ja אִשָּׁה etimoloogilise seose lahtiseks (*Genesis*, 316). Otto Kaiser iseloomustab seda kui rahvapärast etimoloogiat, mis tuginneb paronomaasiale. Vaata Otto **Kaiser**, *Der Gott des Alten Testaments. Wesen und Wirken. Theologie des Alten Testaments*, Teil 2 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998), 289, alaviide 50.

²⁷ Täpsemalt Heinrich **Schlier**, *Der Römerbrief*. Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1987), 62.

²⁸ φύσις = päritolu kaudu saadud seisund, loodus, looduskord, looduslik plaan, looduslik olend, kreatuur, loomus, loomuomadus, ülesehitus, kehaehituse ja kehalise talitluse põhilaad.

tähenduste väli selgitab end kontekstis ise. Meesoost olendit nagu looma, inimest, ka jämedat robustset taime iseloomustati selle sõnaga, mida võib hästi tõlkida isasena. Koos sellega joonistub *thēlys* reljeefsemalt kui naissoost olendit, looma, inimest, mahedamat taime iseloomustav omadus. Tõlkides sõna *thēlys* emaseks, osutub sõnapaarik *arsēn* ja *thēlys* nii loomi kui ka inimesi ning üllataval kombel ka jumalaid hõlmavaks universaalseks karakteristikuks (Ilias 8:7).²⁹ Heebrea keeles olev vaste **נקבה** sisaldas „perforeeritava“ kujundit, mis tähenduselt on sama kui kreeka *thēlys* ehk „sisseasetamist võimaldav“.

Pauluse esitusviisis liituvad heebrea sõnade tähendused ja neile vastavate kreeka sõnade tähendused. Mõlema keele terminid peegeldavad seksuaalsuse ja partnerluse naturaalselt ning mehaanilist aspekti. Koos sellega ulatub väljendi *chrēsis physikē* kasutus ja selgitav mõju lausa mehaaniliste esemete omavahelise kokkusobivuse ja kasutamise iseloomustamiseni ning seeläbi otse igapäevasesse materiaalsesse ellu.

Kuna *chrēsis physikē* on hellenistlik mõttekujund ja rakendub sõnade *thēleiai* ja *arsenes* kohta, siis sai Paulus eeldada, et tema väljendi mõttest saavad kreeklased ja juudid üsna sarnaselt aru. Näib, et Pauluse jaoks väljendab sõna *physis* siin lausa mis tahes elava või isegi elutu asja loodupärast loomust, milles väljendub Looja poolt neisse asetatud funktsionaalsus üsna naturaalsel looduslikul kujul. Sõna *chrēsis* saab siis tõlkida kasutusviisina või tarvitamisviisina. J. Fitzmyer on kirjutanud üsna ilmekalt sedastades, et füüsis viitab siin suguelundite funktsionaalsele (töö) korrale, mis on mõeldud mehe ja naise vahelise armastuse ning laste soetamise eesmärgil.³⁰ Kõik üldlooduslikud ja konkreetset bioloogilised nähtused on sõltuvuses Loojast ja sellele toetudes saab Paulus öelda, et sugudevahelisi suhteid puudutav allakäik on inimeste jumalatuse tulemus (Rm 1:18 jj).³¹

²⁹ Mehhanismide iseloomustamiseks kasutatuna omandab *thēlys* ka veel kuju iseloomustava tähenduse. Selle sõnaga tähistati mehhanismide neid osi, millesse teised sisse mahutusid. „In mechanics, those parts were called female into which others fitted, as the female“. Vaata **θηλυς** – *A Greek-English Lexicon With a Supplement* 1968. Compiled by Henry George **Liddell** and Robert **Scott** (Clarendon Press: Oxford, 1992), 798.

³⁰ Joseph A. **Fitzmyer**, *Romans*. AB. Vol. 33 (London: Geoffrey Chapman, 2993), 286. Loomus väljendab Looja kavandatud korda, originaalis – „the order seen in the function of sexual organs themselves, which were ordained for an expression of love between man and woman and for the procreation of children. Paul now speaks of the deviant exchange of those organs as a use *para physin*“.

³¹ Paulus esitab inimese jumalatuse seda tüüpi tagajärge kui näidet sellest, mis pagana-rhuvastele neile iseloomuliku usundilisuse kontekstis osaks sai – „...als repräsentatives

Selle artikli raamesse ei mahu antiikmaailma mehe ja naise seksuaalsuse teema laiem võrdlev käsitlus. Esiteks oli siingi erinevusi kultuuri- piirkonniti ning muutusi ajas, näiteks erinesid naise asend klassikalise aja Ateenas, sama ajastu Spartas ja omakorda Roomas. Teiseks, kuna kiri oli saadetud roomlastele, oleks konkreetsema kontekstuaalse võrdluse jaoks oluline püüda taastada just see miljö, mis iseloomustas arusaamist soolisusest Roomas just esimese sajandi esimesel poolel. Kolmandaks on kavas sellega enam tegelda kümme korda rohkem esinevate sõnade *gynē* ja *anēr* analüüsi juures. Praegu viitan vaid üldisemale tõdemusele, mille kohaselt hellenistlikus antiikmaailmas määratleti sugu osaliselt andja ja vastuvõtja suhte kaudu, st tegija ja selle kaudu, kellele tegu on suunatud. Ihade rahuldamist peeti loomuliku elu juurde kuuluvaks. Meeste omavahelisi suhteid peeti kohati loomulikuks, kuid arvatakse ka vajalikuks täpsustada, et homoerootilises aktis osalemist ei saa pidada samaseks homoseksuaalsusega tänapäevases mõttes.³² Kui suguline suhe oli tegevus, milles eristati aktiivset ja passiivset, valitsevat ja allutatud, sisenevat ja vastuvõtvat osapoolt, siis oli auasi olla aktiivne ja sissetungiv.³³ Paulusele oli aga arvukate Vana Testamendi sätete alusel mõeldamatu sama-soolist omavaheline suhe, looduse poolest perforeerija asetumine perforeeritava rolli. Ehkki isast ja emast tähistavate heebrea ja kreeka sõnade vahel oli üsna täpne „tehniline“ vastavus, ei pidanud Paulus võimalikuks sobitada hellenismis kohati sallitud suhtlemisviisi Vana Testamendi poolt fikseeritud soomustriga.

Jäänud on veel nende üsna „loodusteaduslike“ assotsiatsioonidega sõnade üksainus kasutus. Galaatia kirjas viitab Paulus bioloogiliste erinevuste ja seksuaalsust puudutavate iseärasuste (sümboolsele?) ületamisele nende inimeste puhul, kes on ristitud Kristusesse (Gl 3:28). Emast ja isast tähistavate naturalistlike sõnade kasutamine selles kontekstis on üllatav. Kuna Paulus iseloomustab ristimist Kristusega rõivastumisena, siis laseb see metafoor selles kohas oletada viidet mingi sotsiaalse efekti ilmnemi-

Beispiel sittlicher Verkommenheit der Heiden als Folge ihrer Gottlosigkeit...". Nõnda näeb seda Ulrich **Wilckens**, *Der Brief an die Römer (Röm 1–5)*. Evangelisch-katholischer Kommentar zum Neuen Testament. 6/1 (Zürich, Köln: Benziger/Neukirchen, 1978), 110. Mõttekäiku hermeneutiliselt laiendades saab selle skeemi paigutada iga-suguse niisuguse maailmavaate konteksti, kus Jumalat temale kuuluvus aus ei austata.

³² Päivi **Setälä**, *Antiikaja naine* (Tallinn: Huma, 2001), 100.

³³ *Ibid.*, 102.

sele, sest rõivas on suurel määral sotsiaalse staatuse sümbol, olles signaalliks kandja identiteedi kohta.

Keeltes on nii, et sõna tähendus täpsustub lauses ja koos lausega veelgi laiemas kontekstis. Näib, nagu laseks ristimisega seonduv transformatiivne sündmus näha ristitud inimesi ilmutavat Kristusega sarnastena või isegi „nagu Kristusi”. Pauluse tekstis Rm 6:3–6 esinev võrdlus ülesäratatud inimese mingist sarnasusest Kristusega (ülesäratamise sarnasus) harmoneerub Gl kirjas oleva rõivastumise metafooriga. Kuna aga see Rm kirja tekst jääb antropoloogilisest fookusest mõneti eemale ega kasutata siin uuritavaid sõnu, siis ma Rm 6 siinkohal rohkem ei vaatle.³⁴ Kuid Gl kirja viide Kristusega rõivastatud inimese uut tüüpi välimusele markerib samal ajal uut kuuluvussuhet, kinnistab isase ja emase kuuluvuse uude kehandisse ehk ihusse (*sōma*), milles ei ole enam juuti ega kreeklasi, orja ega vaba, meest (isast) ega naist (emast), vaid kus kõik on üks Kristuses Jeesuses (Gl 3:28). Pauluse sõnakasutuse alusel saab aga järeldada, et ka tema naturalistlikel sõnadatel on omamoodi seos eklesioloogiaga.

Nägime peatükis 3, et vaadeldavate sõnade kasutus on napp kogu UT ulatuses. Heidan ülevaatlikkuse huvides kiire pilgu mõnele muule UT tekstile, kus on kasutatud sõnu *arsēn* ja *thēlys*. Tähtsamad näited on Jeesus-traditsiooni jäädvustanud evangeeliumides. Arutluses abieliu üle öeldakse, et loomise algul lõi Jumal inimese meheks ja naiseks (*isaseks ja emaseks* – Mk 10:6). Tekstis Mt 19:4 kordub sama traditsioon ning need kaks sünoptilist teksti annavad meile veel kaks meessoole ja naissoole viitavat näidet, kus kreekakeelne kompositsioon *arsēn kai thēly* esinevad omadussõnadena ja viitena isasele ja emasele. Ka see sünoptikute juures esinev adjektiivne kasutus toetub Septuaginta tõlkele, mille aluseks on IMs 1:27: „Jumal lõi inimese³⁵ oma näo järgi, Jumala näo järgi³⁶ lõi ta tema, ta lõi tema meheks ja naiseks“³⁷.

Lk 2:23 aga edastab, et „iga poeglast (*arsēn*), kes on avanud lapsekoja, hüütagu Issandale pühaks“. Luukas toetub siin 2. Moosese raamatu

³⁴ Teemaga seoses viitan aga artiklile Peeter **Roosimaa**, „Kuidas tõlkida Rm 6:3–4?“ – *Minu Issand ja minu Jumal. Pühendusteos* Dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks, EELK UI toimetised XX (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2009), 81–91.

³⁵ Juhin tähelepanu sellele, et LXX tõlkes on kasutatud heebrea sõna *adam* edastamiseks kreeka sõna ἄνθρωπος.

³⁶ κατ' εἰκόνα θεοῦ.

³⁷ ἄρσῆν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς – isaseks ja emaseks tegi ta nad.

tekstile.³⁸ Need Paulusest hilisema aja kirjalikud näited harmoneeruvad sõnade *arsēn* ja *thēlys* paulusliku kasutusega ning ka vastavatel kontekstidel on sisuline haakuvus Pauluse mõtteviisiga.³⁹

KOKKUVÕTTEKS

Käesolev artikkel on esimene uuring kavandatavate Pauluse inimesepildi käsitluste seas. Teema piiramine sõnavara markeerimisega, viie põhilise antropoloogilise sõna statistilise ja leksikaalse tähenduse esitamisega ning kahe seni käsitlemata termini *arsēn* ja *thēlys* analüüsiga võimaldas avada nende terminite tähenduse leksikaalselt ja kontekstiliselt.

Pauluse poolt Rm 1:26 jj esinevate sõnade *arsēn* ja *thēlys* kasutamise kirjandusliku konteksti moodustab eelnev Jumala viha kujutav lõik Rm 1:18 jj. Sellest selgub, et inimese homoseksuaalne himu on Looja ja loodu vahelise suhte rikkumise tagajärg. Pauluse kohaselt on mehe ja naise vahel olevad loomispärased ja selle tõttu loomuspärased erinevused nähtavad ja kogetavad inimese füüsilises konstitutsioonis ja neil on loomises määratud funktsioon. Sõnad *arsēn* ja *thēlys* peegeldavad isase ja emase vahelkorda loomariigis ja inimeste juures ning esinevad suhet iseloomustavate ka mehaaniliste esemete kirjelduses.

Vaadeldud heebrea ja kreeka sõnad sobivad mõneti küll ebatäpse üldistusena antiikse seksuaalsuhte iseloomustamiseks, milles isane oli aktiivne läbistaja ja emane läbistatav. Pauluse sõnakasutus oli lugejale mõistetav, selle kaudu antavate hinnangute osas toetus Paulus aga 1. Moosese raamatu loomisjutustustele ja nii tuleb inimese (*anthrōpos*) koosnemist isasest ja emasest pidada heaks. Antiikajal kohatiselt ilmnenuid samasooliste suhete lubatavuse lükkab Paulus tagasi.

Sõnad *arsēn* ja *thēlys* peegeldavad inimese bioloogilist aspekti üsna naturaalsel, kuid loomult nagu mingil „kaht vormi“ omaval kujul. Üksnes kahekesi (*zu zweit Existierender*) eksisteeriv inimene on sotsiaalsetes seostes elav olend. Nendesamade sõnade kasutamisest eklesioloogiliste arutluste kontekstis Gl 3:28 saab aga järeldada, et Paulus ei pea ebasobivaks kasutada füsioloogilise karakteriga sõnu koguduse iseloomustamiseks.

³⁸ 2Ms 13:12.15.

³⁹ Kaks sõna *arsēn* muud kasutust UT-s on Ilmutusraamatus (12:5,13) ning on väiksema tähtsuse tõttu vaatluse alt välja jäetud.